گۆڤاری ئایندەناسی دوو مانگ جارێک سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی بڵاوی دەکاتەوە

لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی؛ پوختە دەروازەیەکی تیۆری

د.یوسف گۆران

لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی؛ پوختە دەروازەیەکی تیۆری

د.یوسف گۆران

بەرایی

هەر چەندە لێکۆڵینەوەی ئایندەیی وەك بوارێکی مەعریفی لە ڕووی مێژووییەوە کۆن نییە و بۆ ناوەڕاستەکانی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، بەڵام حەزی مرۆڤ و بیرکردنەوە لە زانین و پێشبینیکردنی ئایندە، بە هۆکاری جیاواز، زۆر کۆنە، ڕەنگە سەرەتاکەی بۆ دەرکەوتنی مرۆڤی زیرەک(homosapiens) بگەڕێتەوە، کاتێك ئەم بوونەوەرە نوێیە بەرە بەرە لە پرۆسەی بەکارهێنانی مێشك لە بەڕێوەبردنی ژیاندا چەندین پرسیاری نوێی لەسەر مێژوو، ئێستا و ئایندەی خۆی و کۆمەڵگاکەی دەکرد. ئایندەبینیش، چ وەك ترس و خەم و دڵەڕاوکێ چ وەك حەز، بەشێکی ئەم پرۆسە مرۆڤایانەیە بووە. بەم شێوەیە چیرۆك و داستان و شارستانیەتە دێرینەکان، چەندین ئاماژەی جیاواز و بەهێزی بۆ بیرکردنەوەی مرۆڤ لە ئایندەی خۆی و کۆمەڵگاکەی تێدایە. بەڵام سەرباری جیانەبوونەوەی بیرکردنەوەی ئایندەیی لە مرۆڤ، بواری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی وەك بوارێکی زانستی(نەك زانست) زۆر نوێیە و سەرەتا وەك بوارێکی هزری و کردەیی تایبەت دەرکەوت(سەربازی و تەکنۆلۆژی)، پاشان بۆ زۆربەی بوارەکان تەشەنەی کرد. لە ئێستادا لە زۆربەی بوارەکانی پلاندانان، ستراتیژی، ئابووری، تەکنۆلۆژی، پێداگۆژی، تەندروستی و ژینگە... هتد، بەکار دێت و سوودی لێ وەردەگیرێت. دەوڵەتان، کۆمپانیاکان و زانکۆکان، چەندین پەیمانگا و سەنتەری لێکۆڵینەوەی تایبەتیان بەم بوارە دامەزراندووە.

ئەم لێکۆڵینەوەیە تایبەتە بە لایەنی تیۆریی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی و ئەو میتۆدانەی کە لەم بوارەدا بەکار دێن، هەوڵ دەدات سەرباری ناساندنی بوارەکە لە ڕووی تیۆری و میتۆدەوە، تیشك بخاتە سەر ئەو کێشە و جیاوازییانەی کە ئەم بوارە لە بوارە نزیکەکانی خۆیەوە هەیەتی؛ ڕوون بکاتەوە.

تەوەری یەکەم: چەمکی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

بەشی یەکەم: پێناسەی چەمکی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

ا. گەشەسەندنی مێژوویی چەمکەکە

لێکۆڵینەوەی ئایندەیی لە مێژووی گەشەسەندنی خۆیدا بە چەندین شێوە و ناو و دەستەواژەی جیاواز ئاماژەی پێ دراوە، کە دیارە هەندێکیان بە قۆناغی گەشەسەندنەکە پەیوەستن و هەندێکیشان بە بوار و شوێن و کەسی بەکارهێنانەرەوە تایبەت بوون.

پێش هەزاران ساڵ و لە سەرەتای دەرکەوتنی "بیرکردنەوە لە ئایندە"، ئەم بوارە پشتی بە هەندێ ئامرازی خورافی و جووڵەی ئەستێرەکان دەبەست و بۆ دیاریکردنی ئایندەی مرۆڤ و کۆمەڵگاکان بەکاری دەهێنا، بوارەکەش بە ئەستێرەناسی (تنجیم - Astrology) دەناسرا، بەڵام پاشتر لە قۆناغی تردا ئەم بوارە زۆرتر بە واقعی کرا و وشەی "prophecy" کە بەرامبەر (تنبؤ، نبوءة)ی عەرەبییە و "نبی"یش بەو کەسانە دەگوترا کە توانای پێشبینیکردن و ئاگادارکردنەوەیان هەبووە(٢٥/٥).

 قۆناغی دووەمی گەشەسەندنی ئەم بوارە، بە دەرکەوتنی بیری لۆژیکی و میسالی (Utopia) دەست پێ دەکات کە زۆربەی جار هاوتەریب لەگەڵ قۆناغی پێشوو کاری دەکرد. ئەم قۆناغە بەئاشکرا لە کۆمارەکەی ئەفلاتووندا دیارە، بۆچوونەکانی ئۆگەستین و تۆماس مۆر، پاشتریش کۆندەرسێ و مارکس و کارەکانی لیۆناردۆ داڤنشی... هیی تر، بە شێوەی جیاواز بیرکردنەوە

لە ئایندە و هەندێ جاریش گۆڕینی دەردەخست(١٠/١٠). بەڵام بە شێوەیەکی گشتی لە سەرەتای سەدەکانی ناوەڕاستدا و بە هۆی باڵادەستبوونی بیر و ئایدۆلۆژیای حەتمیەت(determinisim) بەرامبەر بە ڕووداوەکانی جیهان (ڕابردوو، ئێستا و ئایندە)، بیرکردنەوە لە پرسەکەی سست کرد. ئەم ئایدۆلۆژیایە پێی وایە سەرجەم ڕووداوەکان بە هۆکاری دیاریکراوەوە حەتمین و هۆکارێکی لە دواوەیە و مرۆڤیش بەو پێیە ڕۆڵی لە گۆڕینیدا نییە، چونکە مرۆڤەکان لە چارەنووسێکی دیاریکراو و زەمەنێکی تەواو جێگیر و داخراودا دەژین. دەرەنجامی ئەم هۆکارانە، بیرکردنەوە لە ئایندە و هەوڵی گۆڕینی لاوازی و سستیی تەواوی پێوە دەرکەوت.

لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم و پاش کەڵەکەبوونی چەند سەدەیەك لە گەشەسەندنی زانستەکانی فیزیا، ماتماتیك و گەردووناسی و پاش گەشەشەندنی تەکنۆلۆژیا و بەرفراوانبوونی تواناکانی هزری و پراکتیکیی مرۆڤ، بواری بیرکردنەوە و گۆڕین و دروستکردنی ئایندە وەك کایەیەکی مەعریفی دەرکەوت.

پرسیارەکانی زانستی فیزیا دەربارەی گەردوون و کات، داڕشتنی میتۆدی زانستیی تایبەت بە مێژووی کات لە بارەی دروستبوون و گەشەسەندن و کۆتاییهاتنی، ڕەهەندێکی زانستیی گرنگی بەخشییە ئەم بوارە و لە بۆچوونەکانی "کات"ی بازنەیی داخراو ڕزگاری کرد، بوارێك کە پێشتر فەلسەفی بوو و پێی وا بوو کات بە شێوەی یەك ئاڕاستە، رابڕدوو، ئێستا و ئایندەیە و بەم هەنگاوە پاڵپشتێکی تیۆریی بەهێز بۆ خوێندەوە و گۆڕینی ئایندە هاتە ئاراوە(٥/٧).

سەرەتای سەدەی بیستەم کە تیایدا زانست و تەکنۆلۆژیا بەفراوانی گەشەی کرد، بە سەرەتای هەوڵی بەزانستیکردنی بواری ئایندە دەژمێردرێت، لەم سەردەمەدا وشەی "forecast" (پێشبینی) بۆ هەموو بوارەکانی لێکۆڵینەوە لە ئایندە بەکار دەهات(٢٨/٥).

ساڵی ١٩٠١، کاتێك چ. گ. ویلس کتێبی پێشبینییەکان(Anticipations)ی کە پاشتر بە ناوی ئاشکراکردنی ئایندە (The Discovery of the Future)ی بڵاو کردەوە، بە ساڵی ڕاستەقینەی لەدایکبوونی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی هەژمار دەکرێت، بەتایبەت دوای ئەو وانەیەی لە ١٩٠٢ لە پەیمانگای شاهانەی بەریتانی پێشکەشی کرد، تیایدا بەئاشکرا داوای لە ئەکادیمیستان کرد لە ڕووی ئەکادیمییەوە لەم بوارە تازەیە بتۆژنەوە، بەڵام ئەم بوارە تا نزیکەی ٥٠ ساڵ پاش داواکەی ویلس، بە شێوەیەکی کارا بەئەکادیمی نەکرا(٢٩/٤). جێی ئاماژەیە ویلس بۆ لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان لە ساڵی ١٩٣٢دا، وشەی نوێی "Foresight"ی (ئایندەبینی، دووربینی) بەکار هێنا(٣/٢).

مێژووناس و زانای بواری حکومڕانیی ئەڵمانی؛ پرۆفیسۆر ئۆسیپ. ك. فلێختمان، یەکەم کەس بوو دوای شەڕی دووەمی جیهانی، لێکۆڵینەوەی ئایندەیی هێنایە بواری ئەکادیمییەوە. فلێختمان بۆ یەکەم جار دەستەواژەی زانستی ئایندەیی یا ئایندەناسیی(futurology) بەکار هێنا. ئایندەناسی لای فلێختمان بە سیستمێك لە مەعریفەی ڕێکخراو کە تایبەتە بە بابەتێکی دیاریکراو، پێناسە کرا(٦٩/٩). ساڵی ١٩٥٧ فەیلەسووف و سەرمایەداری فەرەنسی؛ گاستون بیرجەر، بۆ یەکەمین جار وشەی "prospective"ی لەم بوارەدا بەکار هێنا کە بە مانای "کارتێکەر لە ئایندە"ش دێت. بیرجەر پێی وا بوو ئەم بوارە تەنها هەوڵی بینینی ئایندە نادات، بەڵکوو کاریش بۆ ئایندە دەکات. ئەم زاراوەیە تا ئێستاش لەنێو فەرەنسییەکاندا باوە. پاشان لە ساڵی ١٩٦٠ ئایندەناسی فەرەنسی؛ بیرتراند د. جۆڤنێل، زاراوەی (futuribles – ئایندەتۆژینەوەیی) بەکار هێنا، گۆڤارێکیشی بەو ناوە وەشاند. **جۆڤنێل پێی وا بوو ئایندە پێشتر دیاری نەکراوە و نەزانراوە، بەم پێیە چەندین مەودا و جۆری جیاواز بە ئایندە خرایە بەردەم دەوڵەتان، دەرەنجامی کۆتایی ئایندەکانیش بە دەستتێوەردانی مرۆڤەوە پەیوەستە(٦٩/١٠).**

لە کۆتایی شەستەکانیشدا گۆڕانکاریی بەرچاو لە بەکارهێنانی چەمکی نوێ بۆ لێکۆڵینەوەکانی ئایندەکان(futures studies) ڕووی دا، بە بەکارهێنانی بە شێوەی "کۆ". هەردوو بیرمەند جەیمس داتۆر و ئەلینورا ماسینی، پێداگری و جەختیان لەسەر بەکارهێنانی ئەم دەستەواژەیە دەکرد و وەك هەڵوێستێکی فەلسەفییش بۆ فرەیی ئایندە و هەمەچەشنبوونی ناساندیان؛ لێیان دەڕوانی. ئەم زاراوایە ساڵی ١٩٧٣ بە دامەزراندنی "یەکێتیی جیهانی بۆ لێکۆڵینەوەکانی ئایندە"، زیاتر چەسپا.

پەیڕەوانی ئەم دەستەواژەیە(Futures studies -لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی)، وەك بوارێکی فرەپسپۆڕی کە چەندین پسپۆڕی جیاواز، خوێندن، فەلسەفە، ئابووری، مێژوو، سایکۆلۆجیا، کۆمەڵناسی لەخۆ دەگرێت؛ ناساند، کە مامەڵە لەگەڵ چەندین ئایندەدا دەکات.

ئەمڕۆ سەرباری فراوانیی بەکارهێنانی لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی، هێشتا هەندێ زاراوەی تر بەکار دەهێنرێت، بۆ نموونە؛ وشەی دید یان دووربینین(foresight)، کە لە سەرەتای سەدەی بیستدا بەکار دەکات و ئێستاش بەکار دەهێنرێت. پێناسەی دید یان دووربینین(foresight)، لای دەنیس لۆڤێرج پێشبینیکردنە لە ڕووی پراکتیکی و چەندایەتییەوە(١٢/٢)، واتە شێوازێکی پراکتیکیی پێ بەخشیوە. کارکەرانی بواری پلاندانان و ستراتیژی، خۆیان بە نزیك لەم دەستەواژهیە دەبینن و پێیان وایە قووڵایی و فراوانیی زیاتر بە کارەکانیان دەدات. بەڵام بە شێوەیەکی گشتی هەردوو دەستەواژەی لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی(futures studies) و دووربینین(foresight)، لە ئێستادا لە ڕووی پراکتیکەوە بۆ یەك مەبەست بەکار دێت.

سەرباری ئەوەی ئەم بوارە لە قۆناغی دروستبوونەوە پرۆسەیەکی ناڕوون بوو، بەڵام لە ئێستادا، بەپێی ڕوانینی هەندێ زانا، چەندین خەسڵەتی لەخۆ گرتووە، گرنگترینیان: فرەدیسیپلینی، ئاڵۆزی، جیهانی، پێوانەیی (نۆرماتڤ)، زانستی، هاوبەشیپێکار و بەشداریپێکەری(١٣٢/٧).

پێش خستنەڕووی پێناسەی لێکۆڵینەوەی ئایندە یان ئایندەیی، گرنگە سەرەتا ئاماژە بەوە بکرێت کە سەرباری بوونی ئیشکالیەتی زۆر لەسەر ناونانی بوارەکە، لەنێوان لێکۆڵینەوەی ئایندەیی یان ئایندەناسی(futurelogy) یان دید و دووربینین(foresight) یان (futuribles)... هتد، لەم توێژینەوەیدا "لێکۆڵینەوەی ئایندەیی" کراوەتە بنەمای ئەو توێژینەوانەی کە لە "ئایندە" دەکۆڵنەوە، ئەمەش لەسەر چەند بنەمایەك:

١. ساڵی ١٩٧٣ کاتێك ناولێنانی بوارەکانی تایبەت بە ئایندە زۆر و فراوان بوو، فیدراڵیەتی جیهانی بۆ لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، بۆ کۆکبوون لەسەر ناوێکی یەکگرتوو، ڕاپرسییەکی جیهانیی لەنێو پسپۆڕانی بوارەکەدا ئەنجام دا، کە تیایدا زۆرینە لەسەر "لێکۆڵینەوەی ئایندەیی" کۆك بوون(٧٠/١٠)، لەو ساوە تا هەنووکە لەنێو چەمکەکانی دیکەدا زیاتر برەوی پێ دراوە.

٢. لە لایەنی زمانەوانییەوە، "لێکۆڵینەوەی ئایندەیی" ڕەنگدانەوەی ئەو دۆخەیە کە ئەم بوارە پێیدا تێدەپەڕێت کە لە باشترین حاڵەتدا بە میتۆدی زانستی یان بوارێکی مەعریفی دەستنیشان کراوە و نەگەیشتووەتە ئاستی بەزانستبوونیبوونی وەک زانستێکی دیاریکراو.

٣. ئەم دەستەواژەیە کە بە شێوەی "کۆ"یە، ڕەنگدانەوەی کرانەوەی زیاتری بواری ئایندەنۆڕییە لە هەر چەمکێکی دیکەی هاوتای کە زیاتر نزیک بێت لە مێژووی گەشەسەندنی دەستەواژەکەوە و لەخۆگری گۆڕانکاریی گەورەیە بۆ فرەچەشنیی ئایندە(prular future).

ب. ناساندنی چەمك

سوهەیل عینایەتوڵلایی نووسەری پاکستانی، باوەڕی وایە لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، لێکۆڵینەوەی ڕێکخراوەییە (systematic) بۆ ئایندەیەکی خوازراو (preferred) و گریمانەبۆکراو (probable) و ئەگەرەکان (possible)، کە تیایدا دیدی جیهانی و ئەفسانەکانیان (myths) لە هەر جۆرێکی ئایندەکاندا جەختی لەسەر کراوتەوە(٣٨/٤).

زانای ئەمەریکی ئیدوارد کۆرنش دەڵێت: "ئەو زانستەیە کە چاودێریی (رصد)ی گۆڕانکاری لە دیاردەیەك دەکات و هەوڵی دەستنیشانکردنی ئەگەرە جیاوازەکانی لە ئایندەدا دەدات، ئەمەش بە خستنەبەردەستی هاوکاری بۆ دۆزینەوەی ئەگەرە نزیکەکەیان(٨٣/٥)."

بەڵام پێنتی مالاسکا کەمێک جیاوازترە و پێی وایە لێکۆڵینەوەی ئایندەیی بوارێکی عەقڵانیی بەهادارییە (rational_value field)، بەو شێوەیەش لەگەڵ سەرجەم زانستە سروشتییەکان ناکۆکە لەوەدا کە ئەوان ئامانجی بێلایەنیی بەها

(neutralism value)یان هەیە، بەڵام لێکۆڵینەوەی ئایندەیی؛ بێلایەن نییە و ئامانجی ناساندن و دەستەبەرکردنی ئایندەی هەیە(١٣/٩).

تیۆمۆ کواساش وا بۆی دەچێت کە ئەم بوارە بەشێکە لە بیرکردنەوەی ستراتیژی، کە لە دید و پێشبینی و عەقڵانیەتی بەهاکان پێك هاتووە(١٥/٩).

بە شێوەیەکی گشتی دەکرێت لێکۆڵینەوەی ئایندەیی بە بوارێکی ئاکادیمیی مەعریفیی فرە دیسیپلین بۆ دیراسەکردنی سەرجەم تەخەسووسە زانستییە جیاوازەکان پێناسە بکرێت، بە چاودێریکردنی ئایندە لە لایەنە خوازراو و پێشبینیکراو و گریمانەیی و بە ئامانجی دیاریکردنی ئایندەیەك یان زیاترکردنی ئەلتەرناتیڤ (بدیل)ەکانی ئایندە.

بەشی دووەم: ئیشکالیەتی پەیوەندیی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی بە بوارە زانستییەکانی ترەوە

بە هۆی نوێیی دەرکەوتنی بواری لێکۆڵینەوەی ئایندە وەك بوارێکی ئەکادیمی-مەعریفی، ئەم کایەیە لەگەڵ هەندێ بواری زانستیی دیکەدا تێکەڵە و هەندێ جاریش ئیشکالیەتی میتۆدی و زانستیی دروست کردووە. لێرەدا هەندێك لەو بوارە نزیکانە دەخەینە ڕوو:

ا. لێکۆڵینەوەی ئایندەیی لەنێوان زانست و کایەی زانستیدا

هەرچەندە زانای ئەڵمانی؛ ئۆسیپ، لە شەستەکاندا ئایندەناسیی وەك زانست ناساند کە بە "futuorogy"ی ناو بردووە، پێی وا بوو کە تەنها جیاوازییان لەگەڵ زانستەکانی تر ئەوەیە بێلایەن نییە، بەڵکوو مەبەستدارە(٣٠/٥). بەڵام تاکوو ئێستا بواری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی لەلایەن کۆمەڵگەی زانستییەوە وەك زانستێکی سەربەخۆ نەناسێنراوە.

زانست لە سادەترین پێناسەیدا، بەپێی فەرهەنگی ئۆکسفۆرد، لێکۆڵینەوەی پێکهاتە و هەڵسوکەوتی بوارەکانی فیزیا و سروشت و کۆمەڵگە لە ڕێی چاودێریکردن و بەئەزموونکردنەوە(تجربە)(١٠٥٠/١٢). لەم پرۆسەی دیراسەکردنەدا، یاسای زانستیی گشتی و بێلایەن دەدۆزرێتەوە کە توانای ڕاستینەی خۆی دەپارێزێت لە هەر کات و شوێنێکدا کە جێبەجێ دەکرێت. واتە ڕاستییە ئەزموونکراوەکانی زانست (یاسای زانستی) لە هەمان دۆخی خوازراو، ئەنجام و شێوازێکی ڕەهای هەیە و نەگۆڕە.

بەڵام گەر بەراوردێکی نێوان زانست و کایەی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی بکەین، دەبینین:

١. زانست بوار و دیسیپلینی تایبەت بە خۆی هەیە، لە بەرامبەردا کایەی لێکۆڵینەکانی ئایندە تایبەت نییە، فرەبوار و فرەدیسیپلینە.

٢. ڕاستینەییەکانی زانست (یاسا)، بەتایبەت زانستە سروشتییەکان و فیزیا، ڕەها و گشتگیر و دارِنراو (موجەڕەد) و ئەزموونکراوە، بە بەراورد لەگەڵ کایەی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی کە کراوەیە بەسەر سەرجەم ئەگەرەکانی ئایندەدا و پێشتر تاقی نەکراوەتەوە.

٣. ڕادەی دڵنیابوون لە پێشبینیکردن بۆ یاسا تاقیکراوەکانی زانست زۆر بەرزە، چونکە لە هەموو کات و شوێنێکدا هەمان دەرئەنجامی هەیە، لە بەرامبەردا لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی بە هۆی بوونی ئیرادەی مرۆڤەوە؛ دەرئەنجامی دڵنیاکەرەوە و جێگیری بۆ ئایندە نییە، بەمەش بواری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی زیاتر لە زانستە کۆمەڵایەتییەکان نزیکترە نەك زانستە سروشتییەکان و فیزیاوە، بەڵام تەنانەت لەگەڵ زانستە کۆمەڵایەتییەکانیش جیاوازە کە فرە دیسیپلین و بواری پسپۆڕیی هەمەچەشنە.

بەم شێوەیە سەرباری بەکارهێنانی هەردوو بوار بۆ میتۆدی زانستی، بەڵام تاکوو ئێستا جیاوازیی تەواو لەنێوان ئەم دوو بوارەدا هەیە و ناکرێت لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی وەك زانستێکی تایبەت بناسرێن، لەم قۆناغەی ئێستای گەشەسەندنیدا دەکرێت وەك بوارێکی ئەکادیمی-مەعریفی سەیر بکرێت.

ب. پلاندانان و ستراتیژ و شیکردنەوەی سیاسی و لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

سەرباری بوونی نزیکی لە شێوەی کاری پلاندارێژەران و ئایندەناسان، بەڵام جیاوازیی بنەڕەتی لە نێوانیانیشدا هەیە.

لە ڕووی مەودای زەمەنییەوە، پلاندانان، گەر ستراتیژییش بێت، لە ٢٠ ساڵ تێناپەڕێت، لە مەودای ١-٥ ساڵ کاری سەرەکیی خۆی دادەڕێژێ، بەڵام لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان مەودایان فراوانە و لە ٥ زیاترە و لە ٢٠ تا ٥٠ ساڵیش دەڕوات، تەنانەت هەندێکی بۆ ١٠٠ ساڵ زیاترە(٤٠/٤).

لە ڕووی میتۆدی مامەڵەکردن لەگەڵ ئایندە و ئەگەرەکانیدا، پلاندانان زیاتر کار لەسەر دەستنیشانکردنی سیناریۆ دەکات کە لە نێویاندا سیناریۆی خوازراو هەڵدەبژێرێت و کاری بۆ دەکات، بەڵام زۆربەی جار سەرجەم سیناریۆکان نزیك و پەیوەستی یەکن. بەپێچەوانەوە، میتۆدی کارکردنی ئایندەناس زیاتر کراوەیە بەتەنها، خۆی بە سیناریۆیە باوەکانی ئێستا نەبەستۆتەوە، بەڵکوو هەوڵی دروستکردنی ئایندەی ئەلتەرناتیڤ دەدات کە زۆر لە سیناریۆ باوەکانی پلاندارێژەران جیاوازترە(٢٩-١٦/٩).

پلان و پلانی ستراتیژی؛ زیاتر کار بۆ بەدەستهێنانی ئایندە دەکەن وەك شێوەیەك لە کۆنترۆڵ و قۆرخکاریی ئایندە، بەڵام ئایندەناس لە لێکۆڵینەوەی ئایندەیی ئەوەندەی گرینگی بە دروستکردنی ئایندەی جیاواز یان فرەئایندەیی دەدات، کەمتر خەمی قۆرخکردنیەتی.

پلاندانان و ستراتیژیەت ئەرکێکی پراکتیکییان هەیە بە وەرگێڕانی دیدێکی دیاریکراو بۆ جێبەجێکردنی بە کردەیی، ستراتیژیست یان پلاندارێژەر بێ بوونی دیدێکی ڕوون بۆ ئایندەی کورت یان درێژ، ناتوانێت هەنگاوی پراکتیکی دابڕێژێت، بەڵام ئایندەناس بە دیاریکردنی دیدێك و بژاردەیەك، بەشی سەرەکیی کارەکەی تەواو دەبێت و ئیتر کاری دارێژەر و ستراتیژیستەکانە بۆ جێبەجێکردنیان.

سەبارەت بە بواری شرۆڤەی سیاسییش، ئەم بوارە جەخت لەسەر شیکاری مەبەستێتیی سیاسەتێکی دیاریکراو دەکات و پرسیار لەسەر کۆی گوتار و چوارچێوەی بڕیاردان ناکات. بەپێچەوانەوە، ئایندەناسی و بواری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، لە ڕێی خستنەڕووی کێشەکان و مەسەلە تازە دەرکەوتووەکان و پرسیار و سیناریۆ و ئایندەی ئەلتەرناتیڤەکانەوە، هەوڵی گواستنەوە و گوزەرکردن لە ئێستاوە بۆ ئایندەیەکی تەواو جیاواز دەدات، واتە کۆی سیستمەکە دەخاتە ژێر پرسیارەوە.

تەوەری دووەم: چوارچێوەی چەمکی (conceptual framework) لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

- ڕەهەند و چوارچێوە

یەکێك لەو ڕەخنە توندانەی کە بەردەوام ئاراستەی بواری لێکۆڵینەوەکانی ئایندە دەکرێت، ئەوەیە کە بونیادێکی بەهێزی تیۆری بۆ چەمکەکان نییە و چوارچێوەیەکی ڕێکخراوی نییە بۆ ناسینەوە و فێربوونی. ڕەخنەگرانی، بەتایبەت ئەوانەی گومانیان لە زانستیبوونی بوارەکە هەیە، پێیان وایە کە لێکۆڵینەوەکانی ئایندەیی بە هۆی نەبوونی چوارچێوەیەکی چەمکیی(مفهومی) بەهێز و نەبوونی کایە(حقل)یەکی تایبەت بە خۆی نەك بە پسپۆڕییەکانی تر، بە بوارێکی زانستی و مەعریفی ئەژمار ناکرێت.

بۆ دەرخستنی ئەو هەوڵانەی بۆ تیۆرەکردنی ئەم بوارە و زانینی ئەو تەکنیك و پرنسیپ و میتۆدانەی ئایندەناسان لەم بوارەدا بەکاریان هێناوە، ئەم تەوەرە دەکەینە دوو بەش: یەکەمیان تایبەتە بە ڕەهەندەکانی لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان و بەو میتۆدانەی لەم بوارەدا سوودی لێ وەرگیراوە، دووەمیش تایبەتە بە چوارچێوە چەمکییەکەی بوارەکە.

بەشی یەکەم: ڕەهەندەکانی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی و میتۆدی بەکارهاتوو (شیکردنەوە، ڕاڤەکردن، پێشبینیکردن، ڕەخنەگرتن و پێکەوەییبوون):

ئایندەناسان و بڕیاردەران و هەموو ئەوانەی لە بواری بیرکردنەوە و کارکردن بۆ ئایندە کار دەکەن، ڕەهەند و میتۆدی کارەکانیان تا ئاستێکی زۆر سوودیان لەو میتۆدە زانستییانەی کە پێشتر هەبووە؛ وەرگرتووە، کە پێنج جۆر لەخۆ دەگرێت:

١. ڕەهەند و بیری شرۆڤەیی

سوودوەرگرتن لە شێوازی لێکۆڵینەوەی شرۆڤەیی(شیکاری)، لە پرۆسەی دروستکردنی ئایندەدا گرنگ و پێویستە. ئاشکرایە بۆ داڕشتنی هەر پرۆژەیەکی ئایندەیی، سەرەتا داتا و زانیاری کۆ دەکرێنەوە و بە شێوەی جیاواز تۆمار دەکرێن(input)، پاشان میتۆدی شیکردنەوە بۆ پۆلێنکردنی داتا و زانیارییەکان دەست پێ دەکات کە ئامانجی سەرەکیی دیاریکردنی ڕەوتی ڕووداوەکانە(trends). لێرە کەسی شرۆڤەکار هەوڵی وەڵامدانەوەی چەند پرسیارێکی سەرەکی دەدات: دۆخەکە چۆن دێتە پێشچاو و چییە؟(seem to be hapeening? whats). وەڵامی ئەم پرسە و بەدواداچوونی گرنگە و پێناسەی کارەکەی ئاڕاستەی ئەو کەس و لایەنە دەکات کە بابەتەکەیان لاگرنگە و کارەکەیان بۆ دەکات(١١/٩-١٢).

٢. ڕاڤەکردن (تەفسیر - interpretation):

میتۆدی ڕاڤەیی، هەوڵی تێگەیشتن و دۆزینەوەی لایەنە شاراوەکانی ڕووداو و ئاڕاستەکان و گرێدانیان بەیەکەوە دەدات، لە ڕێی ئاشکراکردنی لایەنە واتایی و قووڵەکانی داتا و شیکردنەوەکان، لێرە پرسیاری سەرەکیی: "لە ڕاستیدا چی ڕوو دەدات؟"(whats really happening?)، کە گرنگە وەڵامی ڕوونی هەبێت. میتۆدی سەرەکیی ئایندەناس لێرە دۆزینەوەیە، ئەوەی عینایەتوڵڵایی پێی دەڵێت توێ قووڵە هۆکارییەکان(causel layered analysis) دروستبوونی ڕووداوەکانە، کە بۆ چوار توێی سەرەوەی ڕووکەش(litany): هۆکاری کۆمەڵایەتی، گوتار و جیهانبینی، تا ئەفسانە. ناسینی ئەم توێیانە تەنها لە شێوازدا نییە، بەڵکوو لایەنی زەمەنییشی تێدایە و پەیوەستە بە قووڵایی و مەودای کارتێکردنیانەوە. بەکارهێنانی ئەم میتۆدی ڕاڤەکردنە بۆ دانانی چوارچێوەیەکی تێگەیەشتن بۆ مەسەلەکانی بەردەست و وەڵامدانەوەی پرسیارەکەی سەرەوە، گرنگە(١١/١١).

٣. ئایندەبینی (پێشبینیکردن) (prospective)

ڕەهەندی ئایندەبینی و پێشبینیکردن، هەوڵی پەرەپێدان و دروستکردنی ئایندەیەکی ئەلتەرناتیڤ دەدات، لە ڕێی پێشنیارکردنی ڕێگەچارەی نوێ بە بەکارهێنانی تەکنیکی جیاواز، وەك: سیناریۆ، تەکنیکی دێڵفی، گێژەڵووکەی زەینی، پەنێڵ و... هتد، بەڵام باوترینیان سیناریۆسازییە.

زۆر جار دروستکردنی سیناریۆ و دیاریکردنی لایەنە جیاوازەکانی هەر سیناریۆیەك، کار و ئامرازی سەرەکیی ئەم میتۆدەیە.

ئاشکرایە دروستکردنی سیناریۆ ئەوەندەی بەسوودە، دەکرێت هێندەش مەترسیدار بێت، بەتایبەت گەر زانیاری و داتای تەواو یان پسپۆڕیی نەبێت، یان بەوردی ئامانجی پرۆژەکە لەبەرچاو نەگرێت. دوورکەوتنەوە لە ئامانج یان پێشکەشکردنی سیناریۆی ناواقعی، دەرهاویشتەی ئەو کەموکوڕییانەی پێشەوەیە.

بەکورتی: لە ڕەهەندی پێشبینیدا هەوڵی هاندان دەدات بۆ گەڕان بەدوای بیرکردنەوە و ئەڵتەرناتیڤی نوێ و بە پێچەوانەی بیری باوی دامەزراوەکە و دۆزینەوەی ئەوەی کە ڕەنگە ڕوو بدات و باشترین بژاردەش دەخاتە بەردەم دامەزراوەکە یان پرۆژەکە.

٤. میتۆدی ڕەخنەیی

ڕەهەند و میتۆدی ڕەخنەیی، بە هیچ شێوەیەك کار لەسەر پێشبینیکردنی ئاینده ناکات، بەڵکوو جەخت لەسەر ناڕوونی و نادیاریی(undifine) ئێستا و ئاینده دەکات. ڕەخنەگەرایی پێی وایە دونیابینیی ئێستامان بەردەوام لاواز و شایستەی کارتێکردنە و تێکشکانە(fragile)، چونکە دەرئەنجامی سەرکەوتن یان زاڵبوونی گوتارێکی مەعریفییە بەسەر یەکێکی دیکەدا. لای لایەنگرانی ئەم میتۆدە، گوتاری مەعریفیی باو بەم شێوەیە لە مێژوودا لە ڕووی ئەپستمۆلۆجییەوە دروستبوون و بەردەوام زاڵبوون و دابڕانی گوتاری مەعریفی لەئارادایە.

ڕەهەندی ڕەخنەیی لە لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان، پاش پۆستبونیادگەرایی گوڕی وەرگرت. ئامانجی سەرەکیی ئەم میتۆدە، تەنگەتاوکردنی پەیوەندییە دەسەڵاتدارییەکانی ئێستایە بە ڕەخنەگرتن و نیشاندانی دابڕانە مێژووییە جیاوازەکانی پەیوەندیی کۆمەڵایەتی و بیر و بەهاکانە، سەرەنجام هاندانیان بەرەو گومانکردن لە شێوەی ئێستای سیستمەکان و ناپارێزراوی و ناجێگیرییان، بەمەش بوارێك و ئامادەییەکی مەعریفی بۆ ئامادەسازیی(استحضار - evoking) ئایندەیەکی ئەلتەرناتیڤ و جیاواز فەراهەم دەکات. ئاشکرایە بەکارهێنانی ئەم میتۆدە لە لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان، ئامادەیی فیکری لای ئایندەناس دروست دەکات بۆ گومانکردن لە ئێستا و ئاینده باوە باڵادەستەکان و ئاسۆی بیرکردنەوە لە ئایندەی جیاواز و سیناریۆی جیاواز؛ فراوانتر و ئازادتر دەکات.

٥. میتۆدی پێکەوەیی (تشارکی)

لە میتۆد و ڕەهەندی پێکەوەییدا، ئامانجی دیاریکراوی خاوەن بەرژەوەندی یان پرۆژەکە ڕۆڵی سەرەکیی هەیە لە کۆکردنەوەی ئایندەناسەکان و خاوەن بەرژەوەندییەکان بۆ دروستکردنی دیدێکی پێکەوەیی بۆ ئاینده. هەوڵی سەرەکی لێرە، گەشەپێدانی پێشبینییەکانە بۆ ئەگەر و خوازراوەکان لەسەر بنەمای خاوەن بەرژەوەندی.

ئاینده و خاوەندارێتی لێرەدا بۆ ئەم کەسانە کە گرنگیی پێ دەدەن و ئامادەسازیی بۆ دەکەن کە لە ئێستاوە "وەبەرهێنان"ی تێدا بکەن، بەڵام وەك بوارێکی ناجێگیر ئەم ئایندەیە بەردەوام پێویستی بە پێداچوونەوە و لێپێچینەوە هەیە، چونکە گەر وا نەبێت، هیچ کات توانای دروستکردنی دیدێکی تەواوکار(متکامل) بۆ ئاینده دەستەبەر ناکرێت(٤٢/٤).

ڕەهەند و میتۆدەکانی لێکۆڵینەوەی سەرەوە، هەریەکەیان خەسڵەت و شێوازی کارکردنی خۆیان هەیە، بەڵام ئەوەی لێرەدا ئاماژەی پێ کرا، ڕەهەند و گرنگیی بەکارهێنانیانە لە بواری لێکۆڵینەوەی ئایندەییدا. هەروەها کەسی ئایندەناس(futurest) گرنگە ئاگاداری سەرجەم ئەم میتۆدانە بێت، چونکە بەکارهێنانی میتۆدەکان لە لێکۆڵینەوەکان بەپێی پرۆژەکان و بابەتەکان و مەودای زەمەنییان؛ دەگۆڕدرێت.

بەشی دووەم: چوارچێوەیەکی چەمکی (conceptual framework) بۆ لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

ئایندەناسان و لێکۆڵیارانی بواری توێژینەوەی ئایندەیی بۆ پڕکردنەوەی لایەنی مەعریفی، هەوڵێکی زۆریان بۆ دروستکردنی چوارچێوەیەکی تیۆری بۆ ئەم بوارە نوێیە داوە، بەم پێیە لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردووەوە چەندین چوارچێوەی تیۆرییان لەم ڕووەوە بەرهەم هێناوە. لێرە بواری خستنەڕووی سەرجەم چوارچێوەکان نییە، بەڵام دەکرێت ئاماژە بە گرنگترینیان بکرێت کە بریتین لە: چوارچێوەی پرۆسێسی ئایندەیی داتۆر (dator)، کە بنەماکەی لە ساڵی ١٩٧٩دا داڕێژراوە، هەروەها

چوارچێوەی شەش کۆڵەکەیی (پایەیی - pillars)ە، کە دەرکەوتنی بۆ ساڵی ٢٠٠٣ دەگەڕێتەوە (٤٥/٤)، لێرەدا بەکورتی هەوڵی ڕوونکردنەوەیان دەدەین:

١. چوارچێوەی شەش کۆڵەکەیی (pillars)

ئەم چوارچێوەیە لای زۆرینەی لێکۆڵەرانی بواری ئایندەناسی بەکار دێت و دەکرێت وەك بوارێکی تیۆری بۆ پرۆسەی ناساندن و دروستکردنی دید بەکار بهێنرێت، هەروەها وەك بوارێکی پراکتیسیش سوودی لێ وەرگیراوە. ئەم پایە و کۆڵەکانەش بریتین لە: نەخشەکێشان - دارشتن(mapping)، پێشبینیکردن(anticipation)، کاتدانان (timing)، قووڵبوونەوە (deepening)، دروستکردنی ئەلتەرناتیڤ، گوزەرکردن(transformation). ئەم شەش کۆڵەکەیە دەکرێت وەك یەك پرۆسەی یەک لەدوای یەك مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت، بۆ دەرخستنی کۆی پرۆسەی تیۆریی ئایندەناسی و دیراسەکردنی بابەتەکانی، هەروەها دەکرێت لە ڕووی پراکتیکییەوە بەجیاش بۆ بابەتێکی دیاریکراو مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت.

یەکەم: نەخشەکێشان

ئەم پایەیە لەسەر بنەمایەکی سادە داڕێژراوە، کە بەستنەوەی مێژووە بە ئێستاوە و بەرەو ئایندە و خوێندنەوەی ڕووداو و ئاڕاستەکان لەسەر بنەمای چاودێریکردنی ئاڕاستە مێژووییەکان، کە بوونیان لە ئێستادا هەیە یان نا و کاریگەرییان بۆ ئایندە چییە؟ لێکۆڵەر لێرەدا ئەرکە سەرەکییەکەی ئەوەیە بزانێت لە کوێوە هاتووین؟ ئێستا لەکوێین؟ بۆ کوێ دەڕۆین؟ بە دیراسەکردنی ئەو ئاڕاستە و دیاردانە، بۆمان دەردەکەوێت کە چ شتێکی مێژوو لە ئێستادا بەردەوامیی هەیە و ڕەنگە بۆ ئایندەش بمێنێتەوە، هەروەها چ ئاڕاستەیەك دابڕان یان لاوازیی تێدایە و بەرەو نەمان دەڕوات، بەم شێوەیە ئایندە لامان ڕوونتر دەبێت و دەتوانین خۆمانی بۆ ئامادە بکەین.

گەر ئەم پرنسیپە لەسەر ئاستی خوێندنەوەی ئاڕاستە باوەکانی ئێستای جیهان جێبەجێ بکەین، دەبینین لە ئێستادا پێنج ئاڕاستەی سەرەکیی جیهانی لەئارادایە کە بریتین لە: ١. گەشەسەندن: باوەڕ بە تەکنۆلۆجیای زیاتر، باوەڕبوون بە عەقڵانیەت، مرۆڤ ناوەندی جیهانە. ٢. ڕووخان: پێیان وایە مرۆڤ گەیشتۆتە دوا سنووری توانای خۆی و بەڵکوو تێپەڕاندووە، کارەساتی ژینگە و ئەتۆمی دروست کردووە. ٣. گەیا(gais): بە مانای ڕوانین بۆ زەوی وەك ڕۆحێك و بوونەوەرێکی گەورە و باخێك کە تیایدا کولتوورەکان؛ گوڵەکانیەتی، پێویستیی تەکنۆلۆجیای کۆمەڵایەتی بۆ چاککردنەوەی ئەو کارەساتانەی کە دروستمان کردووە، لە ڕێی هاوبەشیی زیاتری ژن و پیاو، مرۆڤ و سروشت، مرۆڤ و تەکنۆلۆجیا. ٤. بەجیهانیبوون: نەهێشتنی بەربەستەکانی نێوان کولتوورەکان و مرۆڤەکان لە ڕێی بازاڕی ئازاد و جووڵەی ئازادی سەرمایە و نەهێشتنی دۆگمایی و ئایدۆلۆجیا. ٥. گەڕانەوە بۆ ئایندە: گەڕانەوە بۆ کاتە سادەکان، ئەو کاتانەی دابەشبوونی چینایەتی ڕوون و سادەتر بوو، ئەو کاتەی تەکنۆلۆجیا کەمتر زیانبەخش بوو، ئەم ئاڕاستەیە پێی وایە مرۆڤەکان ڕێگاکانیان ون کردووە.

بۆ ڕوونکردنەوەی نەخشەی ئایندەی ئەم کۆڵەکەیە، گرنگە شرۆڤەی کارلێکی نێوان ڕابردوو و ئێستا و ئایندەی هەر یەکێ لەو ئاڕاستانەی سەرەوە یان هیی تر، بۆ دیاریکردنی ئایندەیەکی نوێ بکرێت. بەکورتی: ئەم کۆڵەکەیە بە وتەی عینایەتوڵڵا، لەسەر بنەمای بەهەندوەرگرتنی قورسایی مێژوو و گوشاری ئێستا و ڕاکێشان بەرەو ئایندە داڕێژراوە.

دووەم: پێشبینیکردن

ئەم پرنسیپە بەگشتی سوودی لە میتۆدی شرۆڤەیی بابەتە تازەداهاتووەکان (المستجدە) وەرگرتووە. شرۆڤەی تازەداهاتووەکان؛ هەوڵی ناساندنی ئەو ناوچە و شوێنانە دەدات کە نیشانە و ئاماژەی ئامێزی دیاردەی نوێن (bellweather)، هەروەها دۆزینەوەی هەل و ئەگەرە نوێکان. بابەتەکانی وەك ئایا لە ئایندەدا دەرمانخانەی زیرەك دەبێتە بەشێك لە جەستەمان؟ خواردنی گۆشت دەبێتە نایاسایی؟ نانۆتەکنۆلۆژی چۆن جەستەمان دەگۆڕێت؟ تەمەنمان چەند درێژ دەکات؟ ئایا لێکۆڵینەوەی ئایندەیی دەبێتە بەشێك لە پرۆگرامەکانی خوێندنی زارۆکان؟ ئەمانە و دەیان بابەتی سیاسی، ئەمنی، ئابووری و تەکنۆلۆژی...هتد، لەخۆ دەگرێت.

سێیەم: کاتدانان

ئەم کۆڵەکەیەش جەخت لەسەر کاتدانان بۆ ئایندە(timing the future) دەکات و میکانیزم و قۆناغ و شێوازەکانی گۆڕانی کردۆتە ئامانج. لێرەدا باس لە چەندین شێواز و میکانیزمی گرنگ بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کات و ئایندەدا دەکرێت، کە لێکۆڵەرانی ئەم بوارە گرنگییان پێ داوە، کە بریتین لە:

- **ئایندەی ڕاستەهێڵیی (linear) یەك ئاڕاستەیە:** لە گەشەسەندنی بەردەوامدایە و گەر بەکارایی کار بکرێت، فەراهەم دەبێت. نووسەرە دیارەکانی ئەم بۆچوونە، ئۆگەست کونت(١٨٧٥) و هێربەرت سپنسەر(١٩٧٣)ن.

- **ئایندەی بازنەیی:** لێرەدا ئایندە بازنەییە، سەروخوارە، ئەوەی ئەمڕۆ لە سەرەوەیە، ڕەنگە سبەی لە خوارەوە بێت، ئەوانەی لە خوارەوەن، بە هۆی خۆنەگونجاندنیان لەگەڵ ئەمڕۆ، بەرهەمی ژینگەی دوێنێن و زۆر بەئەستەم خۆیان لەگەڵ مەرجەکانی ئەمڕۆ نوێ دەکەنەوە. ئیبن خەلدوون، شپینگلەر، سو ما شین؛ لە دامەزرێنەرانی هزریی ئەم ئاڕاستەیەن. بەپێی ئەم میتۆدە، وڵاتان و میللەتان و دامەزراوەکان لەنێوان دوو جەمسەردا دەجووڵێنەوە: ناوەندێتی و ناناوەندێتی (سێنتراڵی و ناسێنتراڵی)، مۆدێرنێتە و ئایین، دەسەڵاتی مەدەنی و سەربازی. لێرەدا گەر توانای زانینی جووڵەی بەندۆلەکەمان هەبێت، ئەوسا دەتوانین ستراتیژێکی کارا بۆ ئایندە دابڕێژین.

- **ئایندەی پێچخواردوو (حەلەزۆنی - spiral):** لێرەدا زەمەن پێچاوپێچە، واتە لە لایەک یەك ئاڕاستە و پێشوەچووە و لە لایەکی تر بازنەیی و داخراوە. بە بوونی سەرکردەی هاندەر و کاریزمایی، دەکرێت ئایندە دروست بکرێت. ڕاستە رابڕدوو دۆگمایەکە بەسەر ئێستادا و کێشەسازە بۆی، بەڵام نابێت بەتەواوی دوور بخرێتەوە، پێویستە بکرێتە بەشێك لێی بۆ بەهێزکردنی گیانی ئاڕاستەکردنی ئایندە. گرنترین بیرمەندی ئەم میتۆدە، فەیلەسووفی هیندی؛ "پرابهات. ر. سارکار"ە.

- **ئایندە زۆر جار لەلایەن کەمینەیەکی داهێنەر دروست دەکرێت:** ئەو کەمینەیە دەکرێت کەمینەیەکی ئابووری، تەکنۆلۆژی، کۆمەڵایەتی، کولتووری و سیاسی بێت. ئەم کەمینانە بە پێچەوانەی لاساییکردنەوەی ڕێوشوێنە کۆنەکان ناکەن و ڕێگای نوێ دەگرنە بەر و خەڵکانی تریش دوایان دەکەون، بەم شێوەیە ئایندەی جیاواز و فرەئایندەیی دروست دەبێت. کاتێك گەشەپێدانی بەردەوام جێی کەمینەی داهێنەر دەگرێتەوە، دەرئەنجامەکان زۆر زیاتر و گەورەتر دەبن. دیارترین تیۆرسێنەکانی ئەم میتۆدە، "ئارنۆڵد تۆینبی" و "ڤێلفریدۆ پاریتۆ"ن.

- **زۆر سەردەمی مێژوویی دیاریکراو هەیە کە کاری چەند کەسێکی کەم، کاریگەریی گەورە دروست دەکات:** ئەو سەردەمانە ئەو کاتەن کە ڕێوشوێنە کۆنەکان چیتر بێسوودن، ئەوەی بۆ دوێنی سەرکەوتوو بوو، ئەمڕۆ بێکەڵکە. ئێمە ئێستا لەو دۆخەدا دەژین. ئەم میتۆدە لای زۆربەی ئایندەناسان بۆ قۆناغی گوزەرکردن (پەڕینەوە) پەسەندە. گرنگترین کەسانی ئەم بوارە: ئەلڤین تۆفلەر، ئۆلیڤەر مارکلی، جیمیس داتۆر، پرابهات .ر. سارکار و زۆرێکی دیکەن.

چوارەم: قووڵکردنەوەی ئایندە (deepening the future)

گرنگترین میتۆد کە لێرەدا بەکار دەهێنرێت، شـــیکردنی توێژاڵەکان (ڕەهەندەکان)ی هۆکارە (causal layered analysis) (٥٠/١). ئەم میتۆدە هەوڵی چاڵکردن و قووڵکردنەوە و دەرخســـتنی بەرەو ئایندە دەدات. ئەم میتۆدە لە چوار ڕەهەندی سەرەکی پێك دێت:

یەکەمیان: رووکەشـی (litany)، یان ئەوەی بە ئایندەی "ڕۆژ دوای ڕۆژ" ناسراوە. لێرە مامەڵە لەگەڵ شـت و داتا ئاسـاییە ڕۆژانەییەکاندا دەکرێت و مەودای ئایندەیی زۆر کورتە، وەك شیکردنەوەی ڕۆژانەی هەواڵەکان.

دووەم: توێژاڵی هۆکاری کۆمەڵایەتییە، ڕەهەندێکی قووڵە، گرنگی بە هۆکار و بزوێنەرە ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسیی ڕووداوەکان دەدات و شیيان دەکاتەوە، هەروەها لە ڕووی زەمەنییەوە لە هیی یەکەم درێژخایەنترە.

سێیەم: توێژاڵی قووڵترە، کە گوتار و جیهانبینی(worldview) کەسەکانە. ئەمە ئەو وێنە گەورەیەیە کە باس لە پاڕادایمەکان دەکات و ژێرخانی بیرکردنەوە و ئیدراکمان پێك دەهێنێت و دەمانجووڵێنێت.

چوارەم: ئەفسانە و چیرۆکەکانە(myths)، کە لە قووڵترین شوێنی ئیدراکماندایە و ناسنامەشمان ڕەنگدانەوەی ئەم ئەفسانە و چیرۆکانەیە.

ئاشکرایە توێژاڵەکانی یەکەم و دووەم زۆرتر دیار و ئاشکران، بەڵام سێیەم و چوارەم ناڕوونن، لە شیکردنەوەشدا کەسی دەرەکی بەئەستەم دەتوانێت پەی بە ڕەهەند و ئاستی سێیەم و چوارەم ببات.

بۆ دروستکردنی دیدێکی قووڵ بۆ بابەتێکی دیاریکراو، دەکرێت سوود لە هەر چوار توێژاڵەکەی شرۆڤەکردن وەربگیرێت. بۆ نموونە؛ گەر بابەتێکی "پەیوەست بە دابەزینی ئاستی خوێندن" شرۆڤە بکرێت، دەکرێت قسە لەسەر ڕاهێنان و پەرەپێدانی توانای مامۆستایان بکرێت بە چارەسەر بۆ توێژاڵ (ڕەهەند)ی یەکەم. لە ئاستی دووەمیشدا گۆڕینی سیستمی خوێندن، پێداگۆجی بە چارەسەرێکی قووڵتر سەیر دەکرێت. لە ئاستی سێیەمیشدا باس لە بەهێزکردنی ڕۆڵی خوێندکار دەکرێت و مامۆستا چیتر نەبێتە ناوەندی پرۆسەی خوێندن، واتە گۆڕینی پارادایم و بیرکردنەوەی باو بۆ مامۆستا و خوێندکار. لە ئاست و توێژاڵی چوارەمیشدا، بیر و باس لە ئەفسانە و چیرۆکە باوەکانی ئەم بوارە بکرێت. بۆ نموونە؛ گوزارەی "مامۆستا هەموو کاتێك باشتر و زیرەکترە لە خوێنکارەکانی و... هتد"، لە بەرامبەردا چیرۆك و ئەفسانەی بونیادنەری نوێ دروست دەکرێت. بەم شێوەیە بە گرێدانی سەرجەم ئەم توێژاڵ و ئاستانە، دەتوانرێت چارەسەری قووڵ و دوورمەودا (ئایندەیی) بۆ کێشەکان بدۆزرێتەوە.

پێنجەم: دروستکردنی ئەلتەرناتیڤ

لەم پرنسیپەدا گرنگتین میتۆدی بەکارهاتوو، سیناریۆیە. میتۆدی سیناریۆسازی کە ئێستا(حاضر) لەبەردەم چەندین ئایندەی جیاوازدا دەکاتەوە، ئاستی ناڕوونیی ئایندە گەمارۆ دەدات و مەترسییەکانی بە زانین و ناسینی کەم دەکاتەوە، سەرەنجام ئامادەکاریی عەقڵی بۆ پێشبینیی ئایندە پەرە پێ دەدات.

بۆ دارشتنی سیناریۆش، چەندین تەکنیکی جیاواز هەیە: یەکەمیان فرەچەشنە، دوەمیان دوو گۆڕاو(متغیر)، سێیەم کە وەك سیناریۆی نموونەیی دەناسرێت و باس لە بەردەوامیی گەشەسەندن دەکات، چوارەمیان دارمانی ئێستایە، پێنجەمیان بەردەوامبوونی دۆخەکەیە، شەشەم گوزەرکردنە بەرەو دۆخێکی نوێ. تەکنیکی دیکەش پەیوەستە بە ڕەهەندی جیاوازەوە: سیناریۆی خوازراو(ئەوەی دەمانەوێت)، سیناریۆی ڕەتکراوە (نامانەوێت)، سیناریۆی تێکەڵە لەنێوان خوازراو و ڕەتکراودا، ڕەهەندی کۆتاییش "سیناریۆی دوور"ە.

شەشەم: گوزەرکردن بەرەو ئایندە

لەم قۆناغەدا، ئایندە خەریکە بەرەو بژاردە خوازراوەکانمان چڕ دەبێتەوە. لێرەدا سێ میتۆدی سەرەکیی کارکردن هەیە: میتۆدی دیدگەیی(visioning)، میتۆدی پەخشکردن(**backcasting**)، میتۆدی تێپەڕاندن(transcened) (٤٨/٤-٥٨).

میتۆدی دیدگەیی

دید و بەدیدگاییبوون لە بواری لێکۆڵینەوەی ئایندەییدا، مەسەلەیەکی ژیانییە. دیدەکان؛ کەس و گرووپەکان هان دەدات لە چوارچێوەی "ئێستا" دەربچن و بیر لە ئەگەرەکانی ئایندە بکەنەوە، هەروەها پێیان دەڵێت کەی پێویستە ئامانجە کورتمەوداکان بکرێنە قوربانیی ئامانجە دوورمەوداکان.

بۆ پێشخستن و گەشەپێدانی دید، سێ ڕێچکەی سەرەکی هەن: شیکردنەوە لە ڕێی سیناریۆوە، شیکردنەوە لە ڕێی پرسیارەوە، شیکردنەوە لە ڕێی وێناکردنی داهێنانەوە (creative visualization).

لە میتۆدی شیکردنەوە لە ڕێی سیناریۆدا، سەرەکیترین بابەت؛ سیناریۆی خوازراوە کە پێمان باشە و پەسەندە و هەوڵی بۆ دەدەین، ئەم سیناریۆیە لێرەدا دروستکەری سەرەکیی دیدەکەیە.

سەبارەت بە میتۆدی دید لە ڕێی پرسیارەوە، لێرەدا چەندین پرسیار ئاڕاستەی خۆمان دەکەین، بە وەڵامدانەوەیان؛ وێنای ئەو دیدەمان بۆ گەڵاڵە دەبێت. بۆ نموونە؛ دەپرسین: پێویستە ڕۆڵی خوێندنی باڵا لە بازاڕی کاردا چۆن بێت؟ پەیوەندیی لەگەڵ بازاڕی کاردا چۆن بێت؟ چ جۆرە پێداگۆجییەك ئەو کارە دەکات؟ مامۆستاکانی پێویستیان بە چی دەبێت؟ شێوەی لێوەرگرتنی خوێندکار چۆن بێت؟ ئەم پرسیارانە و هیی دیکەش، دیدێکی ئاییندەییمان بۆ گەڵاڵە دەکەن و بە ئامانجی سەرەکیمان دەمانبەستێتەوە.

میتۆدی سێیەم کە وێناکردنی داهێنانە، لێرەشدا جەختکردن لەسەر ئاییندەی خوازراو؛ کاری سەرەکییە. کە تێیدا داوا لە کەسەکان دەکرێت چاویان دابخەن و خۆیان بەرەو ئایندە بەرن، چەند پرسیاری سەرەکی لە کەسەکە دەکرێت، بۆ نموونە؛ چەند ساڵ لە پێشەوەی ئێستادایت؟ کوردستان چۆن دەبینیت؟ پەیوەندیی هێزە ناوخۆییەکان چۆنە؟ سەروەریی یاسا و دادی کۆمەڵایەتی لە چ ئاستێکدایە؟ ئاشکرایە پرسیارەکان بۆ ئەوەیە کە "ئەو ئاییندەیەی خوازراوە، بە وێناکردن" ببینرێت، زیاتر گفتوگۆیە لەگەڵ حەز و بیرە شاراوەکانی کەسەکە. لە کۆتاییدا دوای وەڵامدانەوەی پرسیارەکان، نەخشەیەکی گریمانەیی دیدەکەمان لا گەڵاڵە دەکات.

میتۆدی پەخشکردن (ingbackcast)

ئەم میتۆدە لەلایەن "ئەلیس بۆلدین"ەوە ساڵی ١٩٩٥ گەشەی پێ درا، دوای دروستبوونی دیدێك بۆ ئایندە سەبارەت بە بابەتی دیاریکراو، قۆناخی پەخشکردن واتە گواستنەوەی دیدەکان بۆ ئەو ئایندە خوازراوەی کە دیاری کراوە. دەستپێکردنی ئەم پرۆسەیە، پێویستی بە دانان و جێبەجێکردنی پلانێك و تەرخانکردنی بودجەیەك دەبێت. لێرەدا گرنگە ئاماژە بەوە بکرێت کە مەرج نییە ئاییندەی خوازراو ئاییندەیەکی باش بێت، بەڵکوو بۆ ئاییندەی خراپیش دەکرێت جێبەجێ بکرێت. بۆ نموونە؛ کاتێك بمانەوێ بزانین بۆچی و چۆن گەیشتینە ئەم دۆخە ناپەسەندەی ئێستا؟ بە لێکۆڵینەوە لەو دۆخ و سیناریۆیانە دەبێت کە ئێمەی گەیاندە ئێستا، کە ئاییندەیەکی نەخوازراوە بۆ ئەو ڕابردووە.

میتۆدی تێپەڕاندن (transcened)

ئەم میتۆدە بە شێوەیەکی تایبەت بۆ ئەو دۆخە دانراوە کە دیدەکان بەریەك دەکەون یان دژ بە یەك دەبن، واتە دوو دیدی بەهێز لە یەك کایەدا کار دەکەن، تووشی بەرکەوتن دەبن. کاری سەرەکی لێرەدا ئەوەیە هەردوو دیدەکە پێویستە سازش بۆیەك نەکەن، بەڵکوو بەپێچەوانەوە لە ڕێی گێژەڵووکەی زەینییەوە ئەلتەرناتیڤێکی نوێی داهێنەرانە کە هەردوو دیدەکە لەخۆ بگرێت، بۆ تێپەڕاندنی دۆخەکە دروست دەکرێت.

٢. چوارچێوەی چەمکی ڤۆرۆ بۆ لێکۆڵینەوەکانی ئایندە (foresight)

ئەم چوارچێوەیە لە بنەڕەتدا لەلایەن "میتبێرگ هۆرتن" و "سلاوتەر"ەوە دانراوە، بەڵام ساڵی ٢٠٠٣ لەلایەن جۆزێف ڤۆرۆوە گەشەی پێ درا. بەپێی ئەم چوارچێوەیە، پرۆسەی ئاییندەناسی لە چوار قۆناغی سەرەکی پێك دێت: داخڵکردن(input)، خودی پرۆسەی کار لەسەر ئاییندەناسی(forsight work)، قۆناغی بەرهەم(output)، دوا قۆناغیش ستراتیژە(٨/١١).

قۆناغی داخڵکردن (input)

لەم قۆناغەدا داتا و زانیاریی پێویست لەسەر بابەتەکە کۆ دەکرێتەوە. لێرەدا چەندین تەکنیك بەکار دێت وەك دەلفی و پانێل، کە ئامانجی سەرەکیی کۆکردنەوەی زۆرترین ڕا و داتا و زانیارییە، بۆ ئەوەی وەك سلاوتەر دەڵێت: "ئایندەی نزیکمان لا دروست بێت". لێرەدا ژینگەی کێشەکە، واتە سەرجەم زانیاری و پەیوەندی و دۆخ و... هتد، دیراسە و ڕووپێو دەکرێت، کە هەندێك بە ڕووپێوی ستراتیژی ناوی دەبەن، هەندێکیش تەنها چەمکی ڕووپێوی ژینگەیی بۆ بەکار دەهێنن.

قۆناغی کاری دووربینیکردن (foresight work)

لەم قۆناغەدا پرۆسەی دروستکردن و دارشتنی دووربینی (ئایندەبینی) گەڵاڵە دەکرێت، خودی پرۆسەکە لە نێوخۆدا بە سێ قۆناغ: (شیکردنەوە، شرۆڤە و پێشبینی)دا تێدەپەرێت.

لە قۆناغی شیکردنەوەدا، بە سوودوەرگرتن لەو داتا و زانیارییانەی کۆ کراونەتەوە و داخڵ کراون، هەوڵ دەدرێت وەڵامی پرسیارە سەرەکییەکەی ئەم قۆناغە بدرێتەوە: "چی ڕوو دەدات؟" لێرە هەوڵی دەربازبوون لەو شڵەژانە دەدرێت کە بە هۆی داتا و زانیارییە فراوان و هەندێ جار دژبەیەکانە کە لەبەردەم شرۆڤەکاردا دەبێت و هەنگاوێکی سەرەتاییش بۆ دارشتی ڕێسای بچووك دەنرێت. تەکنیکە بەکارهاتووەکان لێرەدا شرۆڤەی ئاراستەکان و رێکخستنی کاریگەریی یەکتربڕ و... هتد، دەبن.

بە شێوەیەکی گشتی شرۆڤەکردنەکە باس لە کێشە سەرەکییەکانی کۆمەڵگە دەکات کە پێشینەی هەیە، بەڵام گرنگە لێرەدا توانای جیاکردنەوەی ئاراستەکانی هەبێت، هەروەها توانای ناساندنی گەورەبوونی ئاراستەیەك کە بەرەو ڕەوتی سەرەکی(mainstream) دەڕوات و ناساندنی بەریەککەوتنی ئاراستەکانی هەبێت. دوور نییە لە شرۆڤەکەدا هەڵسەنگاندنی ئاراستەکان بەرەو لاوازبوون یان نەمانی ئاراستەیەك بڕوات، دیارە سەرجەمیان پەیوەستن بە قەبارەی داتا و زانیارییەکان و پسپۆڕی و توانای شرۆڤەکردنی زانستییەوە.

لە قۆناغی ڕاڤەکردندا کە پاش شیکردنەوە دێت، پرسیارەکە دەگۆڕدرێت بۆ پرسیاری وردتر و سنووردارتر: "لە واقعدا چی ڕوو دەدات؟" بە دوورخستنەوەی هەندێ ئەگەری قۆناغی پێشوو، لێکدانەوەی قووڵتر بۆ هۆکارە جیاوازەکان و خوێندنەوە، وەڵامێکی جیاوازمان دەست دەکەوێت. قووڵبوونەوە و میتۆدی ڕەخنەگرتن و شرۆڤەی توێژاڵەکانی هۆکار و بیرکردنەوەی سیستماتیکی، هێمای سەرەکیی ئەم قۆناغەن.

قۆناغی پێشبینیکردن، کە دواهەمین قۆناغی ئایندەبینی و دووربینییە. لێرەدا پرسیاری سەرەکی "ڕەنگە چی ڕوو بدات؟" لەم قۆناغەدا، تەکنیکەکانی سیناریۆسازی و بەدیدگاکردن (visioning) و پێوانەیی (normative) بەکار دێن و تاقی دەکرێنەوە، بۆ ئەوەی لە کۆتاییدا ئایندەکان لە سەرجەم ڕووەکانی خوازراو، ئەگەری و گریمانەیی وێنا بکرێت. بە کۆتاییهاتنی پێشبینیکردن، قۆناغی کار و دووربینی کۆتایی دێت.

قۆناغی سێیەم، دەرچە و بەرهەمە (output). لەم قۆناغەدا ئەرکی ئایندەناس دەگۆڕدرێت بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە سەرەکییە: چی پێویستە بکرێت؟ واتە دوای دروستکردنی دیدێك و وێنایەك بۆ جێبەجێکردنی ئەو دیدە، گرنگە وا بکرێت بەپراکتیکییش جێبەجێ بکرێت، بەوەی لە سەرەتادا بزانرێت کە پێویستە چی بکرێت. تەکنیکەکانی وۆرك شۆپ و نمایشکردن (پرێزنتەیشن) و ئامادەکردنی ڕاپۆرت، چەند میتۆدێکی کاری ئەم قۆناغەن.

قۆناغی ستراتیژ، دوا قۆناغی پرۆسەی دووربینیکردنە. پاش ئەوەی وێناکردن و بژاردە خوازراوەکان بەڕوونی ئامادە دەبن، لە ستراتیژدا جێبەجێ دەکرێن. ئەم قۆناغە، وەڵامی ئەم دوو پرسیارە سەرەکییە دەداتەوە: "ئێمە چی دەکەین؟ چۆن دەیکەین؟" دیارە گرنگە لێرە ئاگامان لەوە بێت کە پێویستە دووبارە هەڵسەنگاندنەوەی بەردەوام بۆ ئامانجەکانمان لەنێوان قۆناغی داخڵکردن (چوونەنێو - input) و بەرهەمدا (دەرچە - output) بکرێت، ئەمەش بە مەبەستی دڵنیابوون لە دوورنەکەوتنەوە لە ئامانجەکان. ئەو تەکنیکانەی لێرەدا بەکار دێن زۆرن، لەوانە گەشەپێدان و پلانی ستراتیژی، وۆرك شۆپ و سیمینار.

ئەنجام

دوای ئەم گەشتە کورتە بەنێو مێژووی بیرکردنەوە لە ئایندەناسی لای مرۆڤ، دەرکەوتنی کایەی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی وەك بوارێکی مەعریفی، پاشان ئاکادیمی و خستنەڕووی بنەما تیۆرییەکانی ئەم کایە نوێیە و ئەو میتۆد و تەکنیکانەی تیایدا بەکار دێن، دەکرێت چەند دەرەنجامێك بەدەست بێنین:

١. ئاڕاستەی بیرکردنەوە لە ئایندە زۆر کۆنە، بۆ سەرەتاکانی دەرکەوتنی مرۆڤی عاقڵ دەگەڕێتەوە و شارستانیەتە دێرینەکان و کۆمەڵگەکان تا کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم بە شێوە و تەکنیکی جیاواز گوزارشتیان لێ کردووە. بەڵام تەنها دوای دەرکەوتنی زانستە نوێکانی وەک فیزیا، ماتماتیك و گەشەکردنی نوێی تەکنۆلۆژیا، قۆناغی ڕاستەقینەی لێکۆڵینەوەی ئایندەیی دەستی پێ کرد.

٢. لە سەرەتای دەرکەوتنی ئەم کایە نوێیە، پرسیار لەسەر بەزانستیبوون و بەئەکادیمیبوونی ورووژێنراوە، بەڵام هەر زوو وڵاتان پاش کۆتایی شەڕی دووەمی جیهانی، بە هۆکاری پراکتیکی (سەربازی و تەکنۆلۆجی و ئابووری)، گرنگیان بەم بوارە نوێیە داوە و دامەزراوەی تایبەت و بودجەیان بۆ تەرخان کرد.

٣. لە شەستەکانی سەدەی ڕابردووەوە، پاش پەسەندکردنی وەك بوارێکی ئەکادیمی، سەرەتای دارشتنی بناغەی تیۆری بۆ ئەم کایە مەعریفییە دەست پێ کرا. ئەم پرۆسەیە تا ئێستا بەردەوامە و تەواو نەبووە، بەڵام بنەمای گرنگی بۆ دارێژراوە. ئامانجی سەرەکیی تیۆریزەکردنی ئەم بوارە، دوورخستنەوەیەتی لەو ڕەخنانەی کە پێیان وا بوو ئەم بوارە یارییەکی (ترف) فیکرییە و بنەمای تیۆری و میتۆدی دیاریکراوی کارکردنی نییە و بۆیە لە ڕووی پراکتیکییەوە فێربوونی ئەستەمە.

٤. بیردۆزەکانی ئەم بوارە، هەوڵی زۆر دەدەن کە ئەم کایەیە بە لایەنی پراکتیکییەوە ببەستنەوە. بەپێی بیردۆزەکان، پرۆسەی بیرکردنەوە و پلاندانی ستراتیژی، چ لە ئاستی وڵاتان یان دامەزراوەکان یان کۆمپانیا و کەسەکان، بێ بواری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی و دووربینیکردن؛ ناتەواو و کەموکورتن و بەڵکوو ڕەنگە نەزۆکیش بن.

٥. لای وڵاتان و کەسەکان و دامەزراوەکان، بە هۆی ئاڵۆزیی ڕۆژگاری ئەمڕۆوە، بەرزبوونەوەی ئاستی ناڕوونی و مەترسی لە ئێستا و ئایندە، لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان وەڵامدانەوەیەکی عەقڵانی و هێمنانە و ئەکادیمیانەن بۆ کەمکردنەوەی ئاستی مەترسییەکان و ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەگەر و بژاردەکان، سەرەنجام بەخشینی بڕێك لە ئارامی و دڵنیایی و باوەڕ بەرامبەر بە خوێندنەوە و دروستکردنی ئایندەشە.

سەرچاوەکان

1. ARIEL, AMELIA, FORSET STYDU; A CAUSAL LAYERED ANALYSIS, JOURNAL OF FUTURES STUDIS, JUNE 2010, VOL 14, NO 4.. https; jfsdigital.org/wp.

2. Dennis loveridge. Foresight, the art and science of anticipating the future ..first published 2009. New york.

3. DIRD MEISSER, LENID GOKHBERG AND OTHERS. SCIENCE, TOCHNOLOGY AND INNOVATION POLICY FOR THE FUTURE..MOSKOW 2013.

4. Inayatullah, sohail, futures studies, theories and methods. https://www.researchgate.net/publication/281595208

5. JENNIFER M GIDLEY. A FUTURE, A VERY SHORT INTRODUCTION., OXFORD, 2017.UNITED KINGDOM, FIRST EDITION.

6. JENNIFER M GIDLEY, GLABAL KNOWLEDGE FUTURE, INTERNATIONAL REVIW, JUNE 2012, VOL.9.NO 2. http;//jstor.org.terms.

7. Masisi, elenoro Barbara. The relationship between futures studies and social science, http;//abuot.jstor.org/terms.

8. SLAUGHTER A RICHARD. NEW THINKING FOR A NEW MILLENNIUM.USA, CANADA.FIRST PUBLESHED 1996.

9. TUOMO KUOSA PRACTISING STATEGIC FORESIGHT IN GOVERNMET, SINGAPOR. 2011, FIRST EDITION.

10. Wendell bell. Foundations of futures studies. new york 2009.fifth edition.

11. Voros, joseph. A generic foresight process framework, foresight journal vol.6, no 4, pp,10-21. 2004. http;//www.emaraldinsight.com/fs.htm

12. Oxford advance learners dictionary, oxford university 1997, fifth edition, p1050.